

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1972
metai

VILNIUS

1973

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1972

VILNIUS

1973

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1972

VILNIUS

1973

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД
1972

ВИЛЬНЮС

1973

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys, Strazdūnaitė Rita (sekretorė), Sadžius Henrikas (vyr. redaktorius pavaduotojas), Tautavičius Adolfas, Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (vyr. redaktorius), Zepkaitė Regina

Vilnius, Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M $\frac{0164-137}{M851(10)-73}$ Z-73

UDK 9(474.5)23

KALBŲ KLAUSIMAS KLAIPĖDOS KRAŠTE (1923—1939 m.)

PETRONĖLĖ ŽOSTAUTAITE

Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos (1923 m.), jau iš pat pradžių Vokietijos revanšistiniai sluoksniai siekė jį grąžinti Vokietijai. Klaipėdos klausimas sudarė jų „Rytų politikos“ dalį, tai buvo placdarmas Vokietijos agresijai į rytus.

Klaipėdos krašto konvencija ir statutas (1924 m.) atvėrė Vokietijai plačias galimybes kištis į šio krašto vidaus reikalus: Vokietija galėjo palikti krašte buvusį vokiškąjį administracinį aparatą, valdininkiją, teismus, mokyklas ir įvairias savo ekonomines bei kultūrinės organizacijas. Per jas Vokietija vykdė savo revanšistinius siekimus Klaipėdos krašte, trukdė Lietuvos buržuazijai įsitvirtinti krašto ekonomikoje ir plėsti įtaką visuomeniniame gyvenime.

Buržuazinė Lietuvos vyriausybė, nors palyginti nedaug teisių gavo Klaipėdos krašte, iškėlė tikslą — pamažu įjungti krašto, kaip sudėtinės valstybės dalies, ekonomiką į bendrą Lietuvos liaudies ūkį ir suvienodinti visuomeninį bei kultūrinį gyvenimą su Lietuvos gyvenimu.

Kova tarp buržuazinės Lietuvos vyriausybės ir Vokietijos remiamos vietinės vokiečių buržuazijos dėl įsigalėjimo Klaipėdos krašte reiškėsi ne tik ekonomikoje, bet ir ideologinėje bei kultūrinėje srityje, ir ypač dėl vienos nacijos kalbos vyravimo, nes, būtent, per kalbą buvo siekiama sustiprinti savo įtaką Klaipėdos krašte. Pagrindą kovai dėl kalbų sudarė statuto 27 straipsnis, skelbęs, kad lietuvių ir vokiečių kalbos yra lygiateisės, oficialiosios kalbos¹.

Buržuazinėje lietuvių istoriografijoje kalbų problema Klaipėdos krašte 1923—1939 m. beveik netyrinėta. Ją tik prabėgomis mini kai kurie buržuaziniai lietuvių autoriai². Tarybiniai lietuvių istorikai³, tyrinėdami su Klaipėdos kraštu susijusias problemas, tą klausimą taip pat tik trumpai paliečia.

¹ J. Robinzonas, Klaipėdos krašto konvencijos komentaras, t. I, K., 1934, p. 614.

² R. Valsonokas, Klaipėdos problema, Klaipėda, 1932; J. Vanagaitis, Kovo kelias, Klaipėda, 1938.

³ K. Navickas, TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais, V., 1966; Р. Ю. Жуғжда, Клайпедский край в планах империалистических государств 1919—1924 гг., Автореферат, Вильнюс, 1967; R. Žiugžda, Tarybinė Klaipėda, V., 1951; Klaipėda (sudarė A. Petraitis), V., 1965; A. Gaigalaitė, Klaipėdos krašto užgrobitas 1939 metais, MADA, 1959, t. 2(7); A. Gaigalaitė, Hitlerininkų pastangos 1933—1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą, MADA, 1962, t. 2(13).

Sio straipsnio tikslas parodyti, kaip buržuazinė Lietuvos vyriausybė ir Vokietija, veikusi per vietinę vokiečių buržuaziją, siekdamos savo politinių tikslų, panaudojo kalbų klausimą kaip priemonę sustiprinti savo ekonominėms, politinėms ir kultūrinėms pozicijoms krašte 1923—1939 metais.

1. Nacionalinė gyventojų sudėtis

Klaipėdos kraštas, kelis šimtmečius priklausęs Prūsijos karalystei, vėliau Vokietijos imperijai, turėjo skirtingą socialinę-ekonominę ir administracinę struktūrą, negu Lietuva.

Po Vokietijos susivienijimo (1871 m.) sustiprėjus vokiškajam nacionalizmui, lietuvių kalba imama išstumti iš mokyklų ir viešojo gyvenimo. Lietuvių kova, prasidėjusi dėl gimtosios kalbos teisių mokyklose, išaugo į kultūrinį sąjūdį apskritai už savo gimtąją kalbą ir nacionalinę kultūrą Mažojoje Lietuvoje⁴. Tuo būdu Klaipėdos kraštas turėjo senas lietuvių kalbos tradicijas ir buvo dvikalbis kraštas. Oficialiąja — vokiečių — kalba daugiausia kalbėjo valdininkija ir didesnė miestiečių dalis, o neoficialiąja — lietuvių kalba — lietuviai valstiečiai ir dalis miestiečių.

1925 m. sausio 20 d. gyventojų surašymo duomenys rodo, kad Klaipėdos krašto gyventojų nacionalinė sudėtis buvo tokia: 26,6% lietuvių, 24,2% sudarė Klaipėdos krašto gyventojai, pasivadinę „klaipėdiečiais“, 41,9% — vokiečiai ir 7,3% kitų tautybių gyventojai⁵. Kyla klausimas dėl atsiradusios per surašymą „klaipėdiečių“ kategorijos, — kuriai gi nacionalinei grupei ją priskirti? Buržuaziniai Lietuvos teisininkai, publicistai, politiniai veikėjai „klaipėdiečių“ kategoriją, priešingai vokiečių publicistams, priskyrė lietuviams⁶. Remdamiesi faktinės padėties tyrinėjimais, jie teigė, kad „klaipėdiečiai“ — tai vietiniai gyventojai, vokiečių kultūros veikiami netekę tautinės individualybės, tačiau namie kalbėję lietuviškai⁷. Tuo būdu „klaipėdiečius“ prijungus prie lietuvių nacionalinės grupės, lietuviai sudarė 50,8%, t. y. daugiau kaip pusę visų krašto gyventojų.

2. Autonominės valdžios nutarimai kalbų klausimu

Kai 1923 m. sausio 15 d. Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos, buržuazinė Lietuvos vyriausybė, remdamasi statuto 27-uuoju straips-

⁴ Plačiau žr. P. Zostautaitė, Prūsijos lietuvių vokietinimas ir pasipriešinimas jam 1848—1914 m., MADA, 1968, t. 1 (26) p. 100.

⁵ Lietuvos statistikos metraštis, 1927—1928 m., t. 2, K., 1929, p. 4—5; Lietuvos statistikos metraštis, 1932 m., t. 5, K., 1933, p. 9.

⁶ Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos tribunole, K., 1932, p. 83; R. Valsonokas, min. veik., p. 267—269; J. Stikliorius, Ar yra klaipėdiečių lietuvių frontas?, Vakarai, 1938.XII.7, p. 4.

⁷ R. Valsonokas, min. veik., p. 268—269.

niu, siekė sustiprinti lietuvių kalbos pozicijas, ėmė kovoti už abiejų kalbų lygybę įstatymuose ir bandė ją įgyvendinti praktiškai.

V. Gailiaus direktorija (1923.II.15—1925.II.4) išleido kelis įsakymus kalbų klausimu krašte. „Klaipėdos krašto autonomijos paskelbime“ buvo nustatoma lietuvių ir vokiečių kalbų lygybė, ir abi kalbos pripažįstamos oficialiomis, valstybinėmis kalbomis⁸. „Negali būti išleista jokie suvaržymo prieš visų Klaipėdos krašto vietos gyventojų laisvą vienos ar kitos kalbos vartojimą ar tai privatiniuose santykiavimuose, prekyboje, ar tai tikybos dalykuose, spaudoj ar įvairių rūšių leidiniuose, ar tai viešuose susirinkimuose; abiejų kalbų vartojimas žodžiu ar raštu taip pat leidžiamas teismuose“, — rašoma „Paskelbime“⁹. Įsakymu „Kas link mokomosios kalbos mokyklose“ buvo įvedama dėstomoji lietuvių kalba į tas mokyklas, kuriose dauguma mokinių namie kalbėjo lietuviškai, ir atvirkščiai, mokyklose, kur didesnioji mokinių dalis namie kalbėjo vokiškai, dėstomoji kalba buvo paliekama vokiečių¹⁰.

Lietuvių ir vokiečių kalbos buvo įvedamos į administracines Klaipėdos krašto įstaigas. 1923 m. rugpiūčio 24 d. išleistame „Paliepime“ įsakoma, kad visi įstaigų formuliarai — blankai, laiškų pavyzdžiai, atspaudai būtų atspausdinti lietuvių ir vokiečių kalbomis¹¹. 1924 m. rugpiūčio 16 d. įsakyme „Kas link viešų testamentų sudarymo“ abi kalbos buvo pripažintos lygiomis testamentams sudaryti teisme ir pas notarą¹². 1925 m. birželio 8 d. direktorijos pirmininko E. Borcherto ir dar kartą 1926 m. balandžio 6 d. direktorijos pirmininko E. Simonaičio išleistuose įsakymuose pasakyta, kad registracijos knygos turi būti vedamos lietuvių ir vokiečių kalba, būtent ta kalba, kuria įteikiami pareiškimai. Visi išrašai iš registracijų knygų turi būti rašomi ta kalba, kuria prašo interesantai¹³.

Sie kalbų įsakymai ir paliepimai sudarė pagrindą lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumui į Klaipėdos krašto viešąjį gyvenimą įvesti.

3. Priemonės kalbų lygybei įgyvendinti

Klaipėdos krašto direktorija, remiama Lietuvos vyriausybės, ėmėsi priemonių lietuvių ir vokiečių kalbų lygybei įgyvendinti praktiškai. Kad valdininkai išmokytų lietuvių kalbos, buvo įsteigti lietuvių kalbos kursai Klaipėdoje, Šilutėje, Pagėgiuose, Viešvilėje, Smalininkuose ir Vilkiš-

⁸ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1923.V.11, Nr. 52, p. 422.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1923.IV.11, Nr. 38, p. 302.

¹¹ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1923.VIII.24, Nr. 91, p. 752.

¹² J. R o b i n z o n a s, min. veik., t. I, p. 618.

¹³ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1925.X.17, Nr. 99, p. 891; J. Vanagaitis, min. veik., p. 251.

kiuose. Klausytojas už mokymąsi turėjo mokėti 5—10 lt per mėnesį, už egzaminus — 25 lt¹⁴. 1925 m. birželio 4 d. švietimo ministro K. Jokanto įsakymu buvo nustatytos pagrindinės kalbos mokymosi taisyklės ir sudaryta egzaminų komisija iš prof. J. Yčo, M. Šlažos, G. Guberto, M. Lacyčio ir F. Auksutaičio¹⁵. Komisija vėliau keitėsi.

1925 m. rugsėjo 23 d. direktorija išleido „Paliepimą“, kuriuo nustatė, kad autonominiuose įstaigose, taip pat savivaldybėse ir viešosios teisės korporacijose valdininkais galėjo būti skiriami tik tokie asmenys, kurie žodžiu ir raštu mokėjo abi kalbas¹⁶.

Kad paskatintų valdininkus greičiau išmokti abi krašto kalbas, E. Borcherto direktorija 1925 m. spalio 10 d. išleido „Paliepimą“, kuriuo buvo pridėdamas 20% pagrindinės algos priedas tiems autonominių įstaigų tarnautojams, kurie raštu ir žodžiu mokės abi kalbas¹⁷. Tarnautojai turėjo pristatyti kalbų mokėjimo pažymėjimą, duotą egzaminų komisijos. Kalbos priedą galėjo gauti ir tarnautojas, jei įstaigos viršininkas patvirtindavo jį mokantį abi kalbas.

Klaipėdos krašto valdininkija 1923—1925 m. ėmė mokyti lietuvių kalbos, bijodama netekti tarnybų. Tais metais buvo apklausinėjami mokinių tėvai ir nustatoma dėstomoji kalba mokyklose. Dėl aštrios vokiečių nacionalistų antilietuviškos propagandos 1929 m. iš 271 pradinės krašto mokyklos, be Klaipėdos miesto mokyklų, tik 57-iose mokyklose imta mokyti lietuvių kalbą¹⁸. Miestų, kaimų, dvarų, gatvių, įstaigų pavadinimai pradėti skelbti abiem kalbomis.

Išleisti kalbų įsakymai, potvarkiai bei paliepimai ir jų įgyvendinimo priemonės 1923—1926 metais rodo, kad lietuviškos V. Gailiaus, E. Borcherto, E. Simonaičio direktorijos, remiamos Lietuvos vyriausybės, sieke demokratinėmis priemonėmis įgyvendinti lietuvių ir vokiečių kalbų lygia-teisiškumą krašte.

4. Vokiečių valdininkijos opozicija

Tačiau tokia buržuazinės Lietuvos vyriausybės politika susilaukė priešiškos reakcijos iš Klaipėdos krašto vokiškosios buržuazijos ir reakcinės inteligentijos, ypač valdininkijos.

Klaipėdos krašto valdininkija skirstėsi į valstybinių ir autonominių įstaigų valdininkiją. Tiek valdžios, tiek ir autonominiuose įstaigose liko beveik visi valdininkai vokiečiai. 1925 m. įvairiose Klaipėdos krašto ūkio ir

¹⁴ CVA, f. 923, ap. 1, b. 1169, l. 120.

¹⁵ J. Robinsonas, min. veik., t. II, p. 539.

¹⁶ Ten pat, t. I., p. 626, 627.

¹⁷ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1925.X.22, Nr. 101, p. 905.

¹⁸ CVA, f. 391, ap. 3, b. 2426, l. 12—13.

kultūros srityse dirbo 6705 vokiečių tautybės tarnautojai¹⁹. Į valstybines įstaigas dalį valdininkų, mokančių lietuvių ir vokiečių kalbas, Lietuvos vyriausybė atsiuntė iš kitų Lietuvos vietų.

Nemažai valdininkų vokiečių buvo nepatenkinti Klaipėdos krašto prijungimu prie Lietuvos. Jie ir sudarė branduolį vokiečių nacionalistinių revanšistinių jėgų, susigrupavusių į Tautos (Volkspartei) ir Krašto žemės ūkio (Landwirtschaftspartei) partijas, kurios siekė atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos.

Vokiečius, autonominių įstaigų valdininkus, antilietuviškai veikti skatino Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje. Jis ragino valdininkus likti Klaipėdos krašte: „Neoptuokite Vokietijos pilietybės, palikite Klaipėdos krašte, prisidėkite vien savo buvimu krašto vokiškam pobūdžiui išlaikyti“²⁰. Valdininkams buvo pažadėta, jei dėl antilietuviškos veiklos tektų apleisti Klaipėdos kraštą, be jokių kliūčių jiems bus suteikta Vokietijos pilietybė ir gėrantuotos tarnybos Vokietijoje. Konsulas slapta davinėjo valdininkams įpilietinimo liudijimus (Wiedereinbürgerungsscheine)²¹. Visi tie valdininkai susibūrė į „Klaipėdos valdininkų sąjungą“ (Memeländischer Beamtenverband), kuri iki 1933 m. buvo Vokietijos „Valdininkų sąjungos (Deutscher Beamtenbund) narė“²². Mokytojai buvo sutelkti į „Mokytojų susivienijimo“ (Lehrerverein) organizaciją, priklausiusią Vokietijos „Mokytojų sąjungai“ (Lehrerverband)²³.

Pilietybės grąžinimo garantija Klaipėdos krašto autonominių įstaigų valdininkai nesitenkino. Vokietijos vyriausybė jiems pažadėjo mokėti algų priedą, vadinamąjį „skirtumą tarp lietuvių ir vokiečių algų“, vėliau vienkartinės sumas, kurių dydis priklausė nuo to, kokios svarbos darbą jie dirbo Vokietijos naudai²⁴.

Lietuvos atstovas D. Zaunius 1932 m. sausio mėn. savo kalboje Tautų sąjungos taryboje demaskavo tuos primokėjimus valdininkams, pareiškėdamas: „Sunku šiuos Vokietijos vyriausybės veiksmus nepavadinti mėginimais papirkinėti kaimyninės valstybės valdininkus sutartimis nustatyta tvarkai sugriauti“²⁵.

Kiekvienoje autonominėje įstaigoje buvo tam tikra valdininkų grupė, įpareigota stropiai prižiūrėti savo įstaigos darbą. Tos grupės buvo subordinuotos specialiam vykdomajam komitetui, palaikiusiam glaudžius ryšius su atitinkamomis Vokietijos organizacijomis²⁶.

¹⁹ R. V a l s o n o k a s, min. veik., p. 278.

²⁰ Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos tribunole, p. 26.

²¹ Ten pat.

²² Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas, K., 1934, p. 6.

²³ A. G a i g a l a i t ė, Hitlerininkų pastangos 1933—1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą, p. 138.

²⁴ Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos tribunole, p. 26.

²⁵ Ten pat.

²⁶ R. V a l s o n o k a s, min. veik., p. 309—310.

5. Vieningas vokiečių frontas prieš lietuvius

Vietinė vokiečių buržuazija, inspiruojama Vokietijos revanšistinių sluoksnių, jau 1924 m. bandė ginkluotu puču atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos. Žlugus bandymams, 1925 m. ji organizavo vieningą vokiečių frontą prieš lietuvius. Tokia veikla padėjo vokiečių buržuazinėms partijoms laimėti pirmuosius krašto seimelio rinkimus (1925.X.19), ir jos ėmė diktuoti savo politiką krašte. Vokiečių nacionalistinei šovinistinei politikai čia buvo palanki dirva. 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje įvyko fašistinis perversmas. 1927 m. įvedus karo stovį, Klaipėdoje ir apskrities miestuose buvo įsteigtos karinės komendantūros, sukėlusios pažangių gyventojų protestus. Vokiečių nacionalistai, pasinaudodami neapykanta lietuviškajam fašizmui, stiprino antilietuviškas nuotaikas Klaipėdos krašte. Per spaudą, radiją, susirinkimus šmeižė Lietuvą ir lietuvius. Neatsitiktinai Klaipėdos krašto direktorių pirmininkais buvo paskirti aršūs vokiečiai nacionalistai — O. Kadgynas (O. Kadgiehn, 1927.I.5—1930.VII.8), O. Betcheris (O. Böttcher, 1931.I.13—1932.II.15), O. Šreiberis (O. Schreiber, 1932.VI.7—1934.VI.27).

6. Nuolaidžiavimas vokietininkams

Kaip matyti iš tarybinių lietuvių istorikų tyrinėjimų, Lietuvos buržuazinė, vėliau fašistinė valdžia, verčiama ekonominių ryšių su Vokietija, taip pat bendros tarptautinės politikos reikalavimų, nuolaidžiavo Vokietijos revanšistams ir jų veiksams Klaipėdos krašte²⁷.

Kai vokietininkai ėmė reikšti nepasitenkinimą „Paliepimu“, 1925 m. spalio 2 d. išleistuose „Visuotiniuose nuostatuose“ apie dviejų kalbų išmokimą buvo kalbama su nuolaida,— kad priimti tarnybon valdininkai trūkstantį kalbos mokėjimą galės papildyti tarnybos metu²⁸. Buvo nustatyta lietuvių kalbą išmolti per dvejus metus, paskiau tas terminas pratęstas iki penkerių metų, o vėliau numatytas visiems valdininkams patikrinamasis lietuvių kalbos egzaminas tik 1937 m. pabaigoje²⁹.

Iš valdininkų faktiškai nebebuvo reikalaujama abiejų kalbų mokėjimo. Į mokyklas su dėstomąja lietuvių kalba vėl buvo įvedama dėstomoji vokiečių kalba. Iš lietuviškų mokyklų buvo atleidžiami lietuviai mokytojai ir perkeliami į vokiškas mokyklas³⁰. Tokių pakeitimų buvo Šakių,

²⁷ K. Navickas, min. veik., p. 51, 59, 63.

²⁸ J. Robinzonas, min. veik., t. I, p. 619.

²⁹ G., Klaipėdos krašto valdininkai ir statuto 27 str., Lietuvos aidas, 1935.VII.4.

³⁰ Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas, p. 155, 156.

Lauksargių, Drevernos, Plikių, Priekulės, Vanagų ir kitose pradinėse mokyklose³¹. Taip 1933 m. liko 10 valdiškų pradinė mokyklų, kur buvo mokoma lietuvių kalba, iš 1929 m. veikusių 57³².

Autonominių įstaigų valdininkai į lietuviškai rašytus raštus pradėjo atsakinėti vokiškai, blankus užpildyti vien vokiečių kalba.

7. Kalbų klausimas teismuose

Klaipėdos krašte egzistavo Vokietijos teismų sistema. Beveik visi teisėjai buvo vokiečiai, juridinius mokslus baigę Vokietijoje. Referendorių ir asėtorių egzaminus teisininkai vykdavo laikyti į Vokietiją. Tai prieštaravo teisinei padėčiai, Klaipėdos kraštą įjungus į Lietuvą. Nuo 1933 m. buvo pasiekta tiek, kad krašto teisininkai ne tik laikė egzaminus Vokietijoje, bet turėjo keletą mėnesių išbūti ten specialiose stovyklose, kad įsisavintų nacionalsocialistinę ideologiją³³.

Gyventojai dažnai skųdavosi dėl šališko teismo sprendimo, jei byla vyko tarp lietuvių ir vokiečių. Pasitaikydavo net tokių atvejų, kad už mėginimą teisme kalbėti lietuviškai interesantai buvo baudžiami kaip už priešinimąsi teismui. Taip buvo nubausti Lebartas iš Šilutės, Vėsola iš Klaipėdos ir kiti³⁴. 1933 m. vasario 14 d. Klaipėdos teismas sprendė S. Dobravolskio bylą. Jis paprašė, kad teisme su juo kalbėtų lietuviškai, nes jis vokiškai nesuprantąs. Už tai, kaip už teismo darbo trukdymą, valstybės gynėjas pasiūlė nubausti S. Dobravolskį 90 lt pabauda³⁵. Teisėjai, nemokėdami lietuviškai, nesistengdavo teisiųjų ir liudininkų išklausyti ir lietuvių atžvilgiu šališkai sprendavo bylas. Teismuose bevertėjo interesantai nebesusikalbėjo lietuviškai, taip pat nebuvo galima pasirinkti kalbos, sudarant kontraktus ar kitus teisinius dokumentus.

8. Kova prieš vokietininkus

Nuolat stiprėjanti germanizacija autonominėse įstaigose ir mokyklose vertė Lietuvos vyriausybę imtis priemonių. Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys drauge su Švietimo ministerija 1929 m. rudenį pasiuntė Tau-ragės mokytojų seminarijos direktorių M. Mačernį vizituoti Klaipėdos

³¹ Ten pat, p. 156.

³² Ten pat.

³³ A. D a u m a n t a s, Posūkis Klaipėdoje, Vairas, 1934, Nr. 8—9, p. 166.

³⁴ Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas, p. 14.

³⁵ Ten pat, p. 14—15.

krašto pradinių mokyklų. Iš pradžių O. Kadgyno direktorija nenorėjo įsileisti vizitatoriaus, teigdama, kad Lietuvos vyriausybė tiek pat teisių turinti kištis į Klaipėdos krašto mokyklas, kiek į Šveicarijos mokyklas³⁶. Remdamasis statuto 25-uoju straipsniu, suteikiančiu teisę vyriausybei prižiūrėti lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir geografijos dėstymą³⁷, M. Mačernis per didelį vargą gavo leidimą vizituoti mokyklas. Tai buvo pirmoji ir paskutinė Lietuvos vyriausybės organizuota Klaipėdos krašte mokyklų vizitacija 1923—1939 metais.

M. Mačernis rado, kad dalis mokytojų, būdami aršūs nacionalistai, lietuvių kalbą niekino, tiesiog tyčiojosi iš jos, lietuvius mokinius stengėsi žeminti. Mokyklose, kuriose daugumą sudarė lietuviai, dėstomoji kalba buvo vokiečių³⁸.

Žymūs Klaipėdos krašto lietuvių buržuaziniai kultūros veikėjai V. Gaiagalaitis, K. Trukanas, A. Braksas, M. Lacytis, J. Stiklorius dar 1926 m. įsteigė Klaipėdos krašto mokyklų draugiją, kuri pradėjo kurti lietuviškas privačias pradines mokyklas. Per septynerius metus, t. y. 1926—1933 m., tokių mokyklų buvo įsteigta 17³⁹. Vien tas faktas, kad lietuviams reikėjo steigti privačias mokyklas, rodo, kad vokiečių kalba ir toliau vyravo, vokietininkams stabdant lietuvinimo procesą.

Net pačiuose Klaipėdos krašto autonominiuose valdžios organuose — seimelyje ir direktorijoje — nebuvo laikomasi Klaipėdos krašto statuto nustatyto dviejų kalbų lygybės principo. Seimelis, kuriame vyravo Folks ir Landvirtschaft partijų dauguma, į savo reglamentą buvo įrašęs lietuvių kalbą ignoruojantį, kartu ir statuto 27-ąjį straipsnį laužantį paragrafą: „Seimelio biuras veda savo bylas bei protokolus vien vokiečių kalba, jis daro savo pranešimus vien vokiečių kalba“⁴⁰. Kai 1930 m. gruodžio 3 d. seimelio posėdyje lietuvių frakcijos atstovas J. Stiklorius pasiūlė šį paragrafą išbraukti, seimelio pirmininkas fon Dresleris pasakė, kad dvikalbiškumas apsunkinąs darbą⁴¹. 1925 m., kai seimelio tarybos posėdyje lietuvių frakcijos atstovas M. Klimkaitis pareikalavo, kad taryboje būtų kalbama lietuviškai, vokiečių socialdemokratų atstovai pasipiktinę išėjo iš posėdžio⁴². Kalbos klausimu krašto ir miesto seimeliuose tarp lietuvių ir vokiečių frakcijų vyko nuolatinė kova.

³⁶ CVA, f. 391, ap. 3, b. 2426, l. 4.

³⁷ J. Robinzonas, min. veik., t. I, p. 609.

³⁸ CVA, f. 391, ap. 3, b. 2426, l. 30—32.

³⁹ Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas, p. 156.

⁴⁰ Dr. L. Natkevičius, Kalbų klausimas Klaipėdos krašte, Varpas, 1931, Nr. 2, p. 132.

⁴¹ Ten pat.

⁴² Klaipėdiškis, Iš Klaipėdos socialdemokratų mėšlyno, Komunistas, 1925, Nr. 1, p. 13.

Gubernatorius A. Merkys „Pro memoria“ rašė, kad jis reikalavęs, jog į seimelio prezidiumą būtų renkami žmonės, mokantieji abi kalbas. To nepaisydama, vokiečių partijų seimelyje dauguma 1930 m. išrinko pirmininku fon Dreslerį, pavaduotoju R. Mejerį, abu nemokančius lietuvių kalbos⁴³. Gubernatorius nusiskundė, kad sunku rasti kandidatą į direktorijos pirmininkus, kuris būtų klaipėdietis, inteligentas ir mokėtų abi krašto kalbas⁴⁴. Antai direktorijos pirmininkas O. Šreiberis buvo gimęs Vokietijoje, į Klaipėdos kraštą atsibastęs prancūzų okupacijos metais, visai nemokėjo lietuvių kalbos ir nesimokė. Toks faktas prieštaravo ir Klaipėdos krašto statuto straipsniams.

9. Hitlerininkų įsigalėjimas

Kai Hitleris paėmė Vokietijoje valdžią, Klaipėdos krašte pradėjo atvirai veikti hitlerininkai. Inspiruojamos iš Berlyno 1933 m. susikūrė dvi hitlerininkų partijos — Krikščionių socialistų darbininkų sąjunga (Christlich-sozialistische Arbeitsgemeinschaft — CSA), vadovaujama T. Zaso, ir Socialistinė tautos sąjunga (Sozialistische Volksgemeinschaft-Sovog), vadovaujama E. Noimano. Partijos nariai laikė save Hitlerio įgaliotiniais kovoje už erdvės politiką rytuose. O. Šreiberio direktorija leido prasiskverbti Sovog ir CSA partijų nariams į visą Klaipėdos krašto autonominį valdymo aparatą. E. Noimanui tapo paklusnūs krašto ir miesto seimeliai, direktorija, vietinė policija.

Vokietijos hitlerininkų pavyzdžiu buvo steigiami smogikų būriai, kurie daugiausia terorizavo lietuvius ir vokiečius nehitlerininkus, net žudydavo juos⁴⁵. Įsigalėję hitlerininkai pradėjo rengti ginkluotą sukilimą atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos ir prijungti jį prie Vokietijos. Hitlerinė Vokietija aktyviai palaikė šią politiką, panaudodama prieš Lietuvą politines ir ekonomines represijas ir visą gebelsinės propagandos aparatą⁴⁶. Kalbos, religijos, tradicijų skirtumai hitlerininkams buvo dingstis kurstyti tautų nesantaiką.

Visos Lietuvos, o dar labiau Klaipėdos krašto demokratiniai gyventojų sluoksniai buvo pasipiktinę fašistinės Lietuvos vyriausybės nuolaidžiavimo politika, leidžiančia krašte įsigalėti vokiečių kalbai, taip pat hitlerizmui.

⁴³ CVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 179.

⁴⁴ Ten pat, l. 162.

⁴⁵ A. Gaigalaitė, Hitlerininkų pastangos 1933—1935 m. atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą, p. 143.

⁴⁶ Ten pat, p. 137—153.

10. Pastangos atlietuvinti kraštą

Lietuvos vyriausybė, spaudžiama darbo žmonių revoliucinio judėjimo ir demokratišnių sluoksnių reikalavimų, taip pat jausdama pavojų prarasti Klaipėdos kraštą, ėmė varžyti čia hitlerininkų veikimą. Buvo paskirtas naujas gubernatorius, buvęs Vidaus reikalų ministerijos piliečių apsaugos departamento direktorius J. Navakas (1933.XI.8—1935.IV.4). Netrukus, 1934 m. vasario 7 d., buvo paskelbtas „Tautai ir valstybei saugoti įstatymas“, pradėti suiminėti hitlerininkų vadovai, sustabdytas šių partijų veikimas, Kaune pradėta byla hitlerininkams. Buvo paleista O. Šreiberio direktorija ir sudaryta nauja M. Reizgio direktorija (1934.VI.28—1934.XII.3). Tokiam hitlerininkų tramdymui pritarė pažangieji gyventojai ir Klaipėdos krašte, ir kitose Lietuvos vietose.

Gubernatorius J. Navakas ir direktorijos pirmininkas M. Reizgys mėgino atlietuvinti Klaipėdos kraštą. Dar 1933 m. lapkričio 30 d. Lietuvos Vyriausiojo tribunolo prokuroras iš autonominių krašto įstaigų pareikalavo, kad į bendruosius respublikos organus jos kreiptųsi tik lietuvių kalba⁴⁷. 1933 m. gruodžio 16 d. gubernatorius pareikalavo iš direktorijos atimti 101 valdininkui ir mokytojui — Vokietijos piliečiams — darbo leidimus⁴⁸.

Direktorijos pirmininkas M. Reizgys, norėdamas krašto teismų sistemą priartinti prie Lietuvos teismų sistemos ir įvesti lietuvių ir vokiečių kalbas į teismus, 1934 m. lapkričio 14 d. išleido įsakymą apie juridinius egzaminus ir paruošimą aukštesnėms teismo tarnyboms⁴⁹. Įsakyme pasakyta, kad referendorio tarnybai turi būti skiriamas asmuo, išlaikęs pirmuosius juridinius egzaminus ir mokąs lietuvių ir vokiečių kalbas žodžiu ir raštu⁵⁰. Šiuo įsakymu buvo uždrausta teisininkams vykti užsienin laikyti kvalifikacijos kėlimo egzaminų.

M. Reizgio direktorija mėgino atlietuvinti krašto mokyklas. 1934 m. lapkričio 30 d. ji paskelbė įsakymą, kuriame buvo numatyta įvesti lietuvių dėstomąją kalbą į 10 Klaipėdos miesto mokyklų, 72 Klaipėdos, 62 Šilutės ir 79 Pagėgių apskričių pradinės mokyklas, paliekant vokiečių dėstomąją kalbą 2-ose Klaipėdos miesto ir 4-ose Pagėgių apskrities mokyklose⁵¹. Suprantama, šis įsakymas neatitiko vokiečių gyventojų nacionalinių poreikių ir kėlė jų nepasitenkinimą. Atleidus didelę dalį mokytojų Vokietijos piliečių, į mokyklas buvo priimami mokytojai, lojalūs Lietuvos valstybei ir mokantieji abi krašto kalbas.

⁴⁷ K. Navickas, min. veik., p. 107.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1934.XII.1, Nr. 134, p. 1014.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat, p. 1021—1022.

Iš mokytojų ir valdininkų irgi buvo reikalaujama abiejų kalbų mokėjimo, atnaujinamas egzaminų komisijos darbas. Valstybinių įstaigų tarnautojai turėjo ne tik mokėti lietuvių kalbą, bet ja kalbėti tarpusavyje darbo metu, dalyvauti valstybinėse Lietuvos šventėse, minėjimuose ir pan. Jų vaikai privalėjo lankyti lietuviškas mokyklas. Įstaigose ir mokyklose buvo kabinami Lietuvos valstybės ženklai ir politinių veikėjų portretai. Taigi vyriausybė stengėsi propaguoti lietuviškąjį nacionalizmą.

Klaipėdos kraštui atlietuvinti buvo kuriamos lietuviškos mokyklos ir organizacijos. 1934 m. buvo įsteigta pirmoji aukštoji mokykla Klaipėdoje — trimetis Prekybos institutas, sekančiais metais — dvimetis Pedagoginis institutas. 1935 m. Šiaulių miesto dramos teatras buvo perkeltas į Klaipėdą. Krašte veikė trys lietuviškos gimnazijos: Klaipėdoje — Vytauto Didžiojo, Silutėje — Vydūno, Pagėgiuose — K. Donelaičio. Taip pat kūrėsi fašistinės organizacijos — šauliai, skautai, jaunlietuviai.

Hitlerininkų spauda ir radijas, panaudoję tuos faktus savo propagandai, šaukė apie „lietuvių kalbos terorą“. Pasak spaudos, reikalavimas iš valdininkų mokėti abi krašto kalbas esąs priešingas statutui⁵².

M. Reizgio direktorijos nerėmė seimelio vokiškoji dauguma, buvusi hitlerininkų įtakoje, ir ji buvo priversta atsistatydinti. Naujas direktorijos pirmininkas J. Bruvelaitis (1934.XII.4—1935.XI.29) tokiais pat administraciniais metodais tęsė atlietuvinimo darbą: buvo atleidžiami valdininkai ir mokytojai, nemokantieji abiejų valstybinių kalbų arba įsivėlę į hitlerininkų veiklą. 1935 m. birželio 26 d. direktorija išleido įsakymą, kad autonominių įstaigų valdininkai laikytų lietuvių kalbos egzaminus⁵³.

J. Bruvelaičio direktorijai darbą trukdė aštrėjanti Vokietijos propaganda ryšium su noimanininkų ir zasininkų teismu Kaune. M. Reizgio direktorijos išleistas įsakymas dėl lietuvių dėstomosios kalbos įvedimo mokyklose buvo atšauktas ir atidėtas iki tolesnio mokyklų patikrinimo⁵⁴.

Hitlerinei Vokietijai ekonomiškai ir politiškai spaudžiant ir Antantės valstybėms pritariant, Lietuvos vyriausybė turėjo nusileisti Vokietijai. 1935 m. balandžio 4 d. atsistatydino gubernatorius J. Navakas. Jį pakeitė V. Kurkauskas (1935.IV.4—1936.X.15). Naujuoju direktorijos pirmininku buvo paskirtas hitlerininkų šalininkas A. Baldžius (A. Baldschus, 1935.XI.30—1939.I.22).

Lietuvos vyriausybės pastangos 1933—1935 m. atlietuvinti Klaipėdos kraštą administracinėmis priemonėmis nuėjo niekais dėl konkrečių aplinkybių: ji nesirėmė demokratiniiais gyventojų sluoksniais, todėl buvo bejėgė prieš hitlerininkų įtaką Klaipėdos krašte, nuolaidžiavo agresyviai fašistinei Vokietijai.

⁵² Vėl „statuto įžeidimas“, Lietuvos aidas, 1935.VII.4.

⁵³ J. V a n a g a i t i s, min. veik., p. 258.

⁵⁴ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1934.XII.17, Nr. 142, p. 1075.

1. Lietuvos Komunistų partijos pozicija

Lietuvos KP CK ir Klaipėdos krašto komitetas ne kartą nurodė, kad fašistinė Lietuvos vyriausybė savo veiksmais (priverstiniu lietuvinimu) atstumia darbo žmones, kelia to krašto gyventojų nepasitenkinimą, o kartu sudaro palankias sąlygas vokiškajam hitlerizmui plisti Klaipėdos krašte. Komunistai ragino pažangiuosius gyventojus kovoti už lygias visų tautybių ir įvairių pažiūrų darbo žmonių teises, lietuvių ir vokiečių kalbų lygybę⁵⁵.

Kova prieš lietuviškąjį ir vokiškąjį fašizmą, už demokratines laisves ir buvo vienintelis teisingas kelias kovoti už kalbų lygybę krašte. 1936 m. lapkričio mėn. Z. Angarietis rašė: „...Jei mes nuversim fašistų diktatūrą Lietuvoje ir įvesim pas save demokratų tvarką, tai klaipėdiečiai nebe norės išsižadėt demokratinės tvarkos, kad prisidėjus prie hitlerinės Vokietijos“⁵⁶.

12. Nacionalistinė hitlerininkų politika

Nuo 1936 m. fašistinė Vokietija atvirai pradėjo kištis į Klaipėdos krašto reikalus. Lietuvos vyriausybė jai nuolaidžiavo. 1936 m. ji priėmė reikalavimą nespausdinti neigiamų informacijų apie Vokietiją, 1937 m. pradėjo amnestuoti noimanininkus ir zasininkus, 1938 m. panaikino karą stovį krašte, cenzūrą vokiškai spaudai, leido veikti prohitlerinėms organizacijoms.

Dar 1936 m. sausio 6 d. A. Baldžiaus direktorijos įsakymu buvo atšaukti M. Reizgio direktorijos įsakymai dėl dėstomosios kalbos įvedimo Klaipėdos krašto pradinėse mokyklose⁵⁷. Šiuo klausimu buvo išleista nauja instrukcija, kurioje reikalaujama iš naujo iširti, kaip kalba mokinių tėvai, kad būtų galima mokyklose nustatyti dėstomąją kalbą⁵⁸. Atleisti hitlerininkai mokytojai buvo grąžinami į darbą, ir jiems apmokamas nedarbo laikas.

Vėl iš naujo teko Klaipėdos krašto mokyklų draugijai, gyventojams pagėdaujant, steigti privačias lietuviškas mokyklas. 1938 m. spalio 15 d. duomenimis, lietuviškų privačių pradinių mokyklų krašte veikė 60 su 91 klase ir 2520 mokinių⁵⁹. Toks privačių lietuviškų mokyklų daugėjimas

⁵⁵ Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. IV, V., 1963, p. 53, 54.

⁵⁶ K. Navickas, min. veik., p. 153.

⁵⁷ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1936.I.8, Nr. 3, p. 26.

⁵⁸ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1936.III.2, Nr. 23, p. 164.

⁵⁹ CVA, f. 391, ap. 8, b. 264, l. 37.

rodė ne vien lietuvių norą savo vaikus mokyti gimtąja kalba, bet ir apsaugoti juos nuo hitlerinės ideologijos skiepijimo valdiškose mokyklose.

Iš visų įstaigų ir viešojo gyvenimo buvo išstumiami lietuvių kalba, į visas gyvenimo sritis skverbėsi vokiečių kalba.

13. Protestantų bažnyčios politika kalbų klausimu

Vokiečiai nacionalistai, o ypač hitlerininkai, stengėsi sustiprinti krašte vokiečių kalbos pozicijas ir skleisti hitlerinę ideologiją per protestantų bažnyčią.

Klaipėdos krašte beveik 95% gyventojų buvo evangelikai. Dauguma pastorių buvo vokiečiai. 1923 m. čia dirbo 40 pastorių, iš jų tik 3 lietuviai⁶⁰. Klaipėdos krašto konsistorija buvo visiškoje Vokietijos evangelikų bažnyčios priklausomybėje, vykdė iš Vokietijos atsiųstus įsakymus. Iš ten ji gaudavo dideles pinigų sumas įvairioms organizacijoms išlaikyti⁶¹. Nors 1925 m. evangelikų bažnytinėje sutartyje lietuvių ir vokiečių kalbos buvo pripažintos oficialiosiomis bažnytinėmis kalbomis⁶², bet praktiškai šios sutarties nebuvo laikomasi.

Vokietijos evangelikų bažnyčia vis labiau įsitvirtino Klaipėdos krašte. Jos pinigais buvo pastatytos evangelikų bažnyčios Šilutėje, Ramučiuose ir Pagėgiuose. Lietuvos vyriausybė savo ruožtu statė katalikų bažnyčias Plikiuose, Doviluose, Priekulėje, Sauguose⁶³. Katalikiškų bažnyčių steigimu buvo nepatenkinti Klaipėdos krašto lietuviai evangelikai. Tuos faktus panaudojo vokiškoji evangelikų bažnyčia, patraukdama lietuvius evangelikus į savo pusę.

Klaipėdos krašto evangelikų konsistorija, tvarkoma Vokietijos bažnyčios, aktyviai prisidėjo prie vokiečių kalbos įsigalėjimo tarp tikinčiųjų.

14. Spauda

Klaipėdos krašte laikraščiai ėjo lietuvių ir vokiečių kalbomis. Tai — „Lietuvos keleivis“, „Lietuviška ceitunga“, „Klaipėdos krašto valdžios žinios“, „Memeler Dampfboot“, „Memelländische Rundschau“ ir kt.

⁶⁰ Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas, p. 20.

⁶¹ K. N a v i c k a s, min. veik., p. 53—54.

⁶² Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1925.IX.30, Nr. 93, p. 797.

⁶³ Respublikinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — RB RS), f. 50, byla nepažymėta, l. 3.

„Klaipėdos krašto valdžios žiniuose“ buvo skelbiami autonominės valdžios ir Lietuvos vyriausybės Klaipėdos kraštą liečiantieji įsakymai, nutarimai, potvarkiai lietuvių ir vokiečių kalbomis (pirmoji skiltis lietuvių, antroji — vokiečių). Įdomu pastebėti, kad nuo 1939 m. sausio 7 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ buvo pradėtos spausdinti pirmoji skiltis vokiečių kalba, antroji — lietuvių. Hitleriui užgrobus kraštą (1939.III.23), šis periodinis leidinys ėmė eiti vien vokiečių kalba.

Lietuvių buržuazinės krypties laikraščiai („Lietuvos keleivis“, „Vakarai“, „Pajūris“ ir kt.) propagavo lietuvišką nacionalistinę ideologiją ir pritarė Lietuvos vyriausybės vykdomai atlietuvinimo politikai krašte.

Vokiečių nacionalistinės krypties laikraščiai („Memeler Dampfboot“, „Memelländische Rundschau“, „Lietuviška ceitunga“) buvo leidžiami Vokietijos lėšomis, skleidė antilietuvišką propagandą⁶⁴.

Klaipėdos krašto vokiečių buržuazija stengėsi vokiečius darbininkus patraukti į savo pusę geriau apmokamu darbu, valstiečius — supirkdama brangesne kaina žemės ūkio produktus. Tokius pačius metodus naudojo ir lietuvių buržuazija, bet ji buvo ekonomiškai silpna lenktyniauti su vokiečių buržuazija. Dauguma ne tik vokiečių, bet ir lietuvių darbininkų bei valstiečių suprato, kad geresnė materialinės gerovės perspektyva yra Vokietijos ekonomikoje, ir pasidavė vokiečių nacionalistų įtakai.

Vienos ir kitos pusės skleidžiamas nacionalizmas ir šovinizmas darė didelę žalą revoliuciniam darbininkų klasės sąmoningumui, skaldė jos vienybę.

Lietuvos Komunistų partijos Klaipėdos krašto komitetas komunistinėje spaudoje („Arbeiter Zeitung“, „Valstiečių žodis“ (1925), „Raudonasis švyturys“ (1932) ir kt.) ir atsišaukimuose lietuvių ir vokiečių kalbomis kėlė darbininkų ir visų pažangiųjų žmonių vienybės klausimą kovoje prieš hitlerizmą ir lietuviškąjį fašizmą. 1927 m. „Darbininkų vienybė“ rašė, kad krašto darbininkai privalo jungtis, nepaisydami kalbų skirtumo, sudaryti bendrą darbininkų ir mažųjų laukininkų frontą⁶⁵. LKP Klaipėdos krašto komiteto 1935 m. sausio 15 d. atsišaukime buvo perspėjami darbininkai, kad hitlerininkai šovininiais šūkiiais siundo vieną tautą prieš kitą, piu-do vokiečius darbininkus prieš lietuvius darbininkus. LKP kvietė visus darbininkus vienytis⁶⁶. 1935 m. kovo 14 d. LKP CK laiške-atsišaukime buvo pabrėžiama, kad komunistai kovoja dėl Klaipėdos krašto gyventojų lygių teisių, vaikų mokymo mokyklose gimtąja kalba, pilnos lietuvių ir vokiečių kalbų lygybės⁶⁷.

⁶⁴ Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas, p. 21.

⁶⁵ Darbininkų vienybė, 1927, p. 1—2.

⁶⁶ Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. IV, p. 28.

⁶⁷ Ten pat, p. 54.

15. Terorizuojama lietuvių kalba

Laimėję šeštuosius seimelio rinkimus (1938.XII.11), hitlerininkai galutinai įsigalėjo Klaipėdos krašte. Direktorijos pirmininku buvo paskirtas aršus hitlerininkas V. Bertulaitis (1939.I.23—1939.III.23). Dabar atvirai buvo reiškiamos anšliusinės tendencijos, girdėjosi garsesni ir dažnesni šūkių apie Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos.

Buržuazinė Lietuvos vyriausybė, hitlerininkams įsigalėjus Klaipėdos krašto autonominiuose organuose, visai nebesikišo į krašto vidaus reikalus — leido hitlerininkams laisvai organizuotis, propaguoti nacionalsocialistinę pasaulėžiūrą, atvirai palaikyti kontaktus su hitlerine Vokietija, vykdyti jų įsakymus ir potvarkius. Vokietijos pavyzdžiu buvo pradėta steigti Klaipėdos vokiečių saugumo dalis — Memeldeutsche Sicherheitsabteilung, arba tiesiog SA, organizuojamos karinės pratybos.

Lietuvių kalba buvo visiškai išstumiamą iš įstaigų ir mokyklų. Valdiškos lietuviškos mokyklos buvo verčiamos vokiškomis. Mokytojai gavo nurodymus pamokas vesti vokiečių kalba. Direktorija atleido mokytojus nuo lietuvių kalbos patikrinamųjų egzaminų⁶⁸. Mokyklų pažymėjimai buvo pradėti išdavinėti vien vokiečių kalba⁶⁹. 1939 m. kovo 6 d. išleista me įsakyme buvo nurodoma, kad mokyklose vokiečių dėstomąja kalba vedėjas turėjo atsakyti už tai, kad mokymo darbas būtų atliekamas nacionalsocializmo dvasia⁷⁰. Šiuo įsakymu buvo numatytas glaudus ryšys tarp vokiečių kalbos ir hitlerinės ideologijos.

Ypač hitlerininkai Klaipėdos krašte ėmė siautėti 1938 m. pabaigoje: daužomi lietuviškų įstaigų ir mokyklų langai, dažnai sumušami lietuviai moksleiviai, užtepliojami smala užrašai lietuvių kalba. Vokiečių spauda, mokyklos, bažnyčios, autonominės įstaigos varė antilietuvišką propagandą. „Lietuvos žinios“ 1939 m. kovo 9 d. rašė, kad „Klaipėdoje lietuvis už savo kalbą gatvėje sumušamas“, jog „prieš dvidešimt metų lengviau buvo Klaipėdoje lietuviškai susikalbėti kaip dabar“. Apie to meto įvykius A. Venclova rašė: „Aš atsimenu tas dienas, kada hitlerininkų gaujos dar Lietuvai priklausiusioje Klaipėdoje siautėjo po miestą, daužydamos lietuvių moksleivius, apspiaudydamos lietuvių kūdikius, greitu atsiskaitymu grasindamos kiekvienam lietuviui. Hitlerininkai Klaipėdos gatvėse lazdo-

⁶⁸ Tėvų apklausimas dėl dėstomosios kalbos padarytas nepaprastomis aplinkybėmis, Lietuvos Vakarų sąjungos spaudos apžvalga, 1939.III.12—19, Nr. 15, p. 3, MA CB RS, f. 140, b. 70, 1938—1939 m., lapai nenumeruoti.

⁶⁹ Pažeidimas lietuvių kalbos teisių Klaipėdos krašte, Lietuvos Vakarų sąjungos spaudos apžvalga, 1939.I.15—23, Nr. 10, p. 3, MA CB RS, f. 140, b. 70, 1938—1939 m., lapai nenumeruoti.

⁷⁰ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1939.III.6, Nr. 27, p. 215.

mis skaldė galvas lietuviams vakare, išgirdę juos kalbant lietuviškai, o kišenėse laikė brauningus, atsiųstus iš Tilžės ir Karaliaučiaus“⁷¹.

Pažangioji Lietuvos inteligentija griežtai pasmerkė tokią padėtį Klaipėdos krašte. Lietuvos rašytojų draugijos valdyba kreipimesi į klaipėdiečius rašė: „Rašytojas negali tylėti, kada persekiojamas lietuvis ar vokieitis už tai, kad sveikindamasis kelia kepurę ar ištiesia ranką, kad taurus žmogus ujamas už kalbėjimą ta kalba, kurią jam paliko tėvų tėvai“⁷². Kartu tai buvo ir netiesioginis kaltinimas fašistinei Lietuvos vyriausybei, nesugebėjusiai užtikrinti kalbų lygybės Klaipėdos krašte.

1939 m. kovo 23 d., kai hitlerinė Vokietija užgrobė Klaipėdos kraštą, lietuvių įstaigos, mokyklos, spaustuvės buvo uždaromos, dalis jų evakuota į Lietuvą.

16. Išvados

1. Kalbų klausimas Klaipėdos krašte sudarė politinės kovos dalį tarp vietinės vokiečių buržuazijos ir buržuazinės Lietuvos vyriausybės dėl įsigalėjimo Klaipėdos krašte.

Vietinė vokiečių buržuazija ir inteligentija, inspiruojamos ir finansuojamos Vokietijos, kovojo už tolesnį krašto vokietinimą, už savo kalbos vyravimą įstaigose, mokyklose bei viešajame gyvenime, slopinant lietuvių kalbą.

2. Buržuazinė Lietuvos vyriausybė (1933—1935 m.) bandė administracinėmis priemonėmis įvesti lietuvių kalbą į krašto įstaigas, teismus, mokyklas. Tokios administracinės priemonės sukėlė aršią antilietuvišką vokietininkų propagandą prieš lietuvius ir dar labiau nustatė krašto gyventojus prieš Lietuvą. Lietuvos vyriausybė nesirėmė pažangiaisiais gyventojais, nesukėlė plataus masių judėjimo už kalbų lygiateisiškumą krašte. Kova už lietuvių kalbos teises neišėjo toliau už vyriausybės organų administracinės politikos rėmų, ir tai buvo viena iš priežasčių, nulėmusių jos politikos pralaimėjimą.

3. Buržuazinė Lietuvos valdžia, būdama silpna ir ekonomiškai priklausoma nuo Vokietijos, buvo priversta jai nuolaidžiauti, įsigalint hitlerininkams krašte. Hitlerininkai, turėdami ekonominę, politinę ir socialinę persvarą, taip pat remiami galingos hitlerinės Vokietijos, nesiskaitė su Lietuvos valdžia, persekiojo lietuvius, galutinai išstūmė lietuvių kalbą iš mokyklų, teismų, bažnyčių bei įstaigų.

⁷¹ V. Kancevičius, Hitlerinės okupacijos metai Klaipėdos krašte, Tarybinė Klaipėda, 1958.VIII.20.

⁷² Lietuvos rašytojų balsas į klaipėdiečių sąžinę, Lietuvos žinios, 1938.XII.9.

4. Klaipėdos krašte lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumo įgyvendinimas demokratiniais pagrindais nebuvo įmanomas lietuviškojo fašizmo ir vokiškojo hitlerizmo sąlygomis.

5. Lietuvos Komunistų partija ir LKP Klaipėdos krašto komitetas bei komunistinė spauda pasisakė už lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumą. Komunistai siekė darbininkų klasės vienybės kovoje prieš lietuviškąjį fašizmą ir vokiškąjį hitlerizmą, už krašto demokratizavimą, už socialistinės revoliucijos pergalę. Jie vadovavosi V. Lenino nurodymu, kad kalbų lygiateisiškumas krašte galimas, tik įvedus demokratinę santvarką.

К ВОПРОСУ ОБ ЯЗЫКАХ В КЛАЙПЕДСКОМ КРАЕ (1923—1939 гг.)

П. ЖОСТАУТАЙТЕ

Резюме

Правительства буржуазной Литвы и Германии с помощью немецкой буржуазии Клайпедского края использовали вопрос об языке для укрепления своих политических, экономических и культурных позиций. Основанием в борьбе за язык явился 27-й параграф Статута Клайпедского края, согласно которому литовский и немецкий языки объявлялись официальными государственными языками.

В 1923—1926 гг. литовские директории В. Гайлюса, Е. Борхертаса и Е. Симонытиса с помощью литовского правительства предпринимали попытки добиться равноправия литовского и немецкого языков. Это стремление совпадало с национальными чаяниями литовцев, живших в Клайпедском крае, которые составляли здесь большинство — 50,8%. В 1926—1933 гг., после фашистского переворота в Литве и прихода к власти в Германии гитлеровцев, борьба за язык усилилась. Местная немецкая буржуазия, инспирируемая и финансируемая гитлеровской Германией, боролась за дальнейшую германизацию края. Немаловажная роль в этом процессе отводилась насаждению немецкого языка в учреждениях, в школах, общественной жизни.

В 1933—1935 гг. литовское фашистское правительство, которое было слабым и находилось в экономической зависимости от Германии, предприняло попытку путем административных мер ввести литовский язык в учреждениях, судах, школах Клайпедского края. Эти административные мероприятия вызвали волну антилитовской пропаганды, некоторые противодействия со стороны гитлеровцев.

Борьба за права литовского языка не вышла за пределы административных мероприятий государственных органов, что явилось одной из причин, обусловивших провал этой политики.

В 1935—1939 гг. политический и экономический нажим со стороны гитлеровской Германии на литовское фашистское правительство усилился еще больше. Правительство Литвы вынуждено было пойти на уступки. В конце 1938 г. местные гитлеровцы утвердились в автономных органах Клайпедского края: началось уничтожение всего литовского, литовцы подвергались террору. В условиях литовского фашизма и гитлеризма равноправие литовского и немецкого языков оказалось невозможным.

В статье показана позиция ЦК КП Литвы по вопросу о языках в Клайпедском крае. Коммунисты высказались за равноправие литовского и немецкого языков. Они ратовали за единство рабочего класса в борьбе за демократизацию края, за победу социалистической революции. Коммунисты руководствовались указанием В. И. Ленина о том, что равноправие языков возможно только в условиях демократического строя.